

Jogelméleti Szemle

2007/2.szám

P. SZABÓ BÉLA

A glosszátorok tanainak uralma az itáliai jogszolgáltatás felett a 13-15. században

Az európai hagyományban a jogtudomány (engedelmeükkel használjuk ezt a jogelmészek számára talán túlságosan is puha megfogalmazást, ne nyissunk vitát a jog tudomány-jellege felett), tehát a jogi doktrína nem csak jogmegismerési forrás, hanem jogkeletkezési forrás is: közhírt, hogy századokon keresztül a döntő jogalakító vívmányok nem a szokások és a törvényhozás, hanem a jogtudomány oldaláról jelentkeztek. Egyes felfogások szerint a kontinentális hagyományban a jogtudományt kell a legfontosabb szupplementáris jogforrásnak tekintenünk.^[1]

Egyszerűsítve fogalmazzunk úgy, hogy a jogtudomány elsődleges feladata a jog kiderítése. A tudomány *per definitionem* ott kezdődik, ahol a rendelkezésre álló források (különösen a törvények) tartalma kevés támpontot nyújt és egy normánélküli, jognélküli tér áll elő. Ha ezt a megállapítást komolyan vesszük, akkor a tudományos tanok jog-keletkeztető forrásként jelennek meg.

Természetesen emellett az irodalomnak jogleíró funkciója is van, de ez utóbbi funkciója – éppen az előzőekből következően – nem kizárólagos, mint ahogy ezt az utóbbi időben feltételezték és elfogadták. A jogteremtő szerepnek nagyobb súlya van, mint azt eddig feltételeztük. A jogi tudományos szövegekben kényszerűen keverednek a *de lege lata* kijelentések és a *de lege ferenda* érvek.

A jogtudomány kettős természetű tehát: ismeretforrás és a jogkeletkezés forrása is egyben, vagyis jogpolitikai-jogkeletkeztető *de lege ferenda* jellemzőkkel is rendelkezik.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy egy történetileg viszonylag rövid időintervallumban – még az előzetes címmegjelölésnél is rövidebb időszakra – megvilágítsam a jogi tudás, a doktrína jogalakító hatását és ismeretforrás-szerepét, melyet itt a glosszátorok tanainak uralmaként, joggyakorlatot befolyásoló uralmaként ragadunk meg.

Minden tudományos és társadalomtudományi magyarázat-kísérlet kapitulál azon jelenségsorozat előtt, amit a iustinianusi *Digestára* és a *Codexre* alapozó bolognai jogi iskola felemelkedése és uralomra jutása jelent. Ez a sokat emlegetett „*Miracolo Bolognese*.” Korábban pusztán a bolognai jogoktatók és a fiatal párizsi magisterek „*amor sciendi*”-jével magyarázták az egyetemnek, mint új oktatási szervezetnek a felemelkedését a 12. századi Európában.

A jogi ismereteket oktató intézmények ugyanis nem lóghattak ki a sorból: a középkor kultúrája, szellemi élete a korábbi korszakokban, elsősorban a keresztény késő-ókorban (3-6. században) felhalmozott ismeretekből táplálkozott. Alapját tehát az egyházatyák korának

^[1] Eugen BUCHER, *Rechtsüberlieferung und heutiges Recht* = Zeitschrift für Europäisches Privatrecht (2000), 394-543. különösen 468. sk.

keresztény-latin kultúrája adta. Ezen kor kulturális eredményeit és hagyományait a középkor túlnyomó részében példaképnek tekintették.

Ez a szellemi alaphelyzet, környezet határozta meg a korai egyetemek világát is. Ezekben az intézményekben részben logikailag újragondolták és feldolgozták, részben újra felfedezték az ókor teológiai és tudományos hagyatékát, s ezzel ugyanakkor meg is őrizték azt a későbbi századok számára. A középkori egyetemeken oktatott, elemzett és továbbgondolt szövegek ennek megfelelően az ókorból, mindenekelőtt annak utolsó századaiból származtak.

Mindezt azért lényeges hangsúlyozni, hogy lássuk, mennyire közel állt a kor szellemiségéhez az, hogy a jogi ismeretek tárházának szintén egy későókori, a 6. századi Bizáncban keletkezett szövegsomagot tekintettek. Iustinianus szövegeinek értelmezése volt az első itáliai jogi iskolák célja.

De annak ellenére, hogy a középkor tudással és tudománnyal kapcsolatos felfogása erősen rányomta bélyegét a jogoktatásra is, vagyis a képzés első célja a tudás maga („*amor sciendi*”) és nem az ismeretek gyakorlati jogéletben való használata volt, a tanult jogászok hamarosan – az összes egyetemi tudományág közül elsőként – a köznapi életben is alkalmazni kezdték az egyetemeken elsajátított ismereteket, kiváltva más tudáságak képviselőinek máig tartó irigységét.

Általánosan elfogadott, hogy a 12-13. században a glosszátorok, a túlnyomórészt Bolognában és *filiáiban* tevékenykedő professzorok, tudományos tanaikkal közvetlenül befolyásolták a joggyakorlatot.

A justinianusi kazuisztikus források nem voltak ellentmondásmentesek, és a glosszátorok azt tűzték ki feladatuk maguk elé, hogy az ellentmondásos és rendezetlen anyagot rendezzék, összhangba hozzák, és ezáltal a joggyakorlat számára használhatóvá tegyék.

A glosszátorok nem csak az egyes szöveghelyek magyarázatára (*glossa*) korlátozták tevékenységüket, hanem a fennálló ellentmondások feloldására is törekedtek, s így jogalakító szerepük is volt.^{2[2]} A *glossákat* tekinthetjük az első átfogó dogmatikai megközelítésnek.^{3[3]}

Az utóbbi félszázad kapcsolódó kutatásai^{4[4]} egyértelművé tették, hogy a *Digesta* és a *Codex* iránti érdeklődés legfontosabb kiváltó momentumát a romagnai és észak-toszkán városok bíróságainak eljárásjogi igényeiben kell keresnünk.^{5[5]}

A 11. század végére lejátszódtak azok a gazdasági és társadalmi változások, melyek révén a koraközépkori *civitas* feudális kötöttségek alatt álló közössége átalakult az autonóm kommunák sajátos – a városlakók érdekeinek képviselőjét magára vállaló – szervezeti formájává. Ekkor léptek a városi nemesség választotta *consulok* által vezetett kormányok előbb az egyházi, illetve földesúri hatalmi szervezet mellé, azzal a történelmi küldetéssel hogy idővel *de facto* leváltsák azt. Az autonóm közösségek Észak-Itáliában néhány nemzedék múlva szembe kerültek a császári hatalommal is.

A kor társadalmi változásait kísérő látens vagy nyílt társadalmi és politikai konfliktusok méregfogát a kommunák a viták és konfliktusok bírósági úton való elintézési kereteinek egyre institucionalizáltabbá tételével kísérelték meg kihúzni.^{6[6]} A régebbi szokásjogi formák a

^{2[2]} Paul KOSCHAKER, *Europa und das Römische Recht*, München 1966⁴, 67. Ezzel szemben Woldemar ENGELMANN, *Die Wiedergeburt der Rechtskultur in Italien durch die wissenschaftlichen Lehre*, Leipzig, 1938, 176. úgy vélekedik, hogy a glosszátorok nem voltak abban a helyzetben, hogy a jogkönyvek tudományos tanaihoz valami saját tant hozzáfűzzenek.

^{3[3]} ENGELMANN, *i.m.*, 44.

^{4[4]} Bár már Bónis is ebből indult ki. Vö. BÓNIS György, *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*, Budapest, 1972, 31. és 33.

^{5[5]} Helmut G. WALTHER, *Die Legitimation der Herrschaftsordnung durch die Rechtslehrer der italienischen Universitäten des Mittelalters* = Moral und Recht im Diskurs der Moderne: Zur Legitimation gesellschaftlicher Ordnung, hrsg. Günther DUX, Frank WELZ, Opladen, 2001, 175-190. különösen 178. skk.

^{6[6]} A stabil bírósági szervezet kialakulása a kommunák számára területi uralmuk megerősödését is jelentette. Vö.

megváltozott társadalmi formációknak már nem feleltek meg, és ezért legalább rendszerezni, valamint eljárási szempontból racionalizálni kellett őket.^{7[7]} Ennek jó bázisát adták a *Digesta* szövegén iskolázott jogászok. Az olyan források tekintélyére támaszkodó racionális érvek, melyek jóval a felek vitája előtt keletkezett jogrendszerből nyerték legitimitásukat, fontosak lehettek tehát a társadalmi békéltetés szempontjából. Ez vezetett oda, hogy túlnyomórészt a városok, a kommunák váltak az „új” jogi módszerek ismerőinek és gyakorlatba átvezetőinek döntő tevékenységi területeivé.^{8[8]}

A kommunális jogrendszerekben tevékenykedő bírák és ügyvédek (*iudices* és *causidici*) a római jogi eljárási technikák átvételével és az ahhoz tartozó érvelési technikákkal egyúttal hozzájárultak az alakulóban lévő, de már uralkodó hatalmi viszonyok állandósulásához és elfogadottságához.

Ugyanakkor az utóbbi évek kutatásai alapján hangsúlyoznunk kell,^{9[9]} hogy a 12. század első felében a képzett jogászok – akik egy időben kaptak feladatokat a püspöki és konzuli ítélezésben – mindenki által megbecsült ismereteiket elsősorban az eljárási technikákon keresztül alkalmazták. Kimutathatóvá vált, hogy a mindennapi bírósági gyakorlat számára talán fontosabb volt a jogászok római jogban való általános jártasságánál (ma talán így mondanánk: anyagi jogi ismereteiknél) és a tudós argumentációjuknál az új eljárási mechanizmusok, illetve eszközök ismerete, mely ismeretek növekvő mértékben határozták meg az eljárások kimenetét.

Az új eljárásformák ismerete, illetőleg bizonyítási eszközök új kezelésével összefüggő szaktudás miatt a felek és maga az igazságszolgáltatás is egyre inkább rá volt utalva a tudós szaktanácsokra, ami egyértelműen szembetűnik például a lombard és venetoi közösségek bírósági aktáinak vizsgálatából.

Az eljárási jog megfelelő formát kínált arra, hogy a konfliktusok megoldása általános elfogadottság mellett történhessen. Az eljárásjog fejlődése szorosan összekapcsolódott bizonyos politikai célokkal, melyek középpontjában a területi hatalom folyamatos kiépítése és a polgárok közötti társadalmi feszültségek csökkentése állt.^{10[10]}

S itt érkezhetünk el az alapkérdéshez: melyek voltak azok a hatóeszközök, melyeken keresztül az itáliai jogtanárok első nemzedéke által a iustinianusi *Corpus*ból kidesztillált „*ratio scripta*” érvényesülhetett, és melyek lehetővé tették a kazuisztikus anyagból a feldolgozás során megszülető jogi érvek felhasználását akár korabeli jogi problémák, akár újonnan fellépő jogi problémák megoldására is.

Most legalább három olyan csatornát különíthetünk el, melyek – természetesen nem függetlenül egymástól – megtestesíthették a glosszátorok tanainak uralmát az itáliai igazságszolgáltatás felett (hogy tanulmányom nem túl szerencsés címét ismét elővegyem).

A három vizsgálható és vizsgálandó jelenség a jogtanárok irodalmi műveinek elterjedtsége és hatóereje, a *Glossa ordinaria* történelmi szerepe és a *consilium*ok, a jogtanári szakvélemények jogalakító hatása.

Giuliano MILANI, *Lo sviluppo della giurisdizione nei comuni italiani del secolo XII*, = Praxis der Gerichtsbarkeit in europäischen Städten des Spätmittelalters, hrsg. Franz-Josef ARLINGHAUS, Ingrid BAUMGÄRTNER, Vincenzo COLLI, Susanne LEPSIUS, Thomas WETZSTEIN, Frankfurt am Main, 2006, 21-45.

^{7[7]} Massimo VALLERANI, *Tra astrazione e prassi. Le forme del processo nelle città dell'Italia settentrionale del secolo XII* = Praxis der Gerichtsbarkeit, i.m., 135-153.

^{8[8]} A folyamatra lásd Sara MENZINGER: *Forme di organizzazione giudiziaria delle città comunali italiane nei secoli XII e XIII: l'uso dell'arbitrato nei governi consolari e podestarili* = Praxis der Gerichtsbarkeit, i.m., 113-134. (Részletesen elemzi a választott bíráskodás szerepét az itáliai városokban.)

^{9[9]} *Praxis der Gerichtsbarkeit in europäischen Städten des Spätmittelalters*, hrsg. Franz-Josef ARLINGHAUS, Ingrid BAUMGÄRTNER, Vincenzo COLLI, Susanne LEPSIUS, Thomas WETZSTEIN, (Rechtssprechung. Materialien und Studien 23) Frankfurt am Main 2006.

^{10[10]} VALLERANI, i.m., passim.

I. Utóbbiról Pokol Béla a folyóirat egy korábbi számában átfogó képet kísérelt meg adni, melyet csak kiegészíteni remélhetek néhány újabb kutatási eredmény^{11[11]} interpretálásával.

Két kérdéskörre fókuszálhatunk itt néhány, az utóbbi évtizedben lezárult jogtörténeti projekt alapján: egyrészt az írásbeliség és a jogi szakvélemények összefüggéseire, másrészt a szakvélemények eljárson belül elfoglalt helyére és (legitimációs) funkciójára.

a. Az *consiliumok*^{12[12]} vonatkozásában a glosszátorok tanai általános uralmának lehetőségét valahol ott kell keresnünk, ahol a szóbeli jogi tanácsok írásbeli szakvéleményekké alakulnak át. Ennek történeti folyamata ma még meglehetősen homályos. Annak ellenére így van ez, hogy az írásbeliségnek a jogéletben való gyors térnyerése a római-kánonjogi eljárás szabályaival karöltve régóta hangoztatott és alaposan körüljárt ténynek tekinthető.^{13[13]}

A jogi szaktudás és az írásbeliség előretörése a kommunák igazgatásában tulajdonképpen arra az igényre reflektált, amely ellenőrizhetőséget és írásban rögzített bizonyítékokat, előre tervezhető szervezeti magatartást követelt meg elsősorban – politikai változások és társadalmi átalakulások idején. A jog és írásbeliség felé fordulás különösen gyorsan, alaposan és jelentős következményeket magával vonva játszódott le az észak-itáliai kommunákban, ahol a választott, évente változó vezető grémiumok miatt különlegesen szükség volt a dokumentálhatóságra, a határozatok megörökítésére a következő tisztségviselők számára.

Ebben a környezetben robbanásszerűen jöttek létre és terjedtek el az iratok új formái és fajtái. Ezen újszerű iratok közé tartoztak a jogi szakvélemények is, melyek a 12-13. század során megtestesítették azt az új kapcsolatot, ami a tudós római jog és a középkori társadalom megújuló jogi kultúrája és írásbelisége között létrejött.^{14[14]}

^{11[11]} A korábban sem csekély érdeklődés jelentős mértékben megnőtt az elmúlt években a *consilium*, mint a középkori élet mikro-realitásait tükröző jelensége iránt, ami a mindennapi jogélet működését, a jogforrások és a joggyakorlat középkori egymásra találását világítja meg a mai kutatók számára. Rendkívül jelentős eredményeket mutathattak fel az elmúlt két évtizedben lezajlott interdiszciplináris kutatások, melyek reprezentálásaként csak néhány gyűjteményes munkát említhetünk most meg: *Consilia im späten Mittelalter: Zum historischen Aussagewert einer Quellengattung*, hrsg. Ingrid BAUMGÄRTNER, Sigmaringen, 1995; *Legal Consulting in the Civil Law Tradition* (Studies in comparative legal history), Ed. Mario ASCHERI, Ingrid BAUMGÄRTNER, Julius KIRSHNER, Berkeley, 1999; *Praxis der Gerichtsbarkeit in europäischen Städten des Spätmittelalters*, hrsg. Franz-Josef ARLINGHAUS, Ingrid BAUMGÄRTNER, Vincenzo COLLI, Susanne LEPSIUS, Thomas WETZSTEIN, Frankfurt am Main, 2006; A tanácsadás jelenségének sokrétűségére, a középkori élet vallási, politikai, jogi, kulturális és szakmai szegmenseiben játszott jelentőségére mutat rá: *Consilium. Teoria e pratiche del consigliare nella cultura medievale*, ed. Carla CASAGRANDE, Chiara CRISCIANI, Silvana VECCHIO, Firenze, 2004. (Különösen M. ASCHERI, *Il consilium dei giuristi medievali*, 243-258.)

^{12[12]} A *consiliumok* vonatkozásában az alábbi két fogalom meghatározásra kell felhívunk a figyelmet. Az első meglehetősen tág fogalom Krausetól származik. Szerinte a *consilium* szó jelentéstartalma „von unverbindlichen Empfehlung über verantwortliche Beratung bis zur politisch erwünschten und rechtlich notwendigen Zustimmungserklärung” terjed. Vö. Hermann KRAUSE, *Consilio et iudicio: Bedeutungsbreite und Sinngehalt einer mittelalterlichen Formel* = *Speculum historiae. Geschichte im Spiegel von Geschichtsschreibung und Geschichtsdeutung*. Festschrift für Johannes Spörl, hg. Laetitia BÖHM u.a., Freiburg, München, 1965, 418; A másik, konkrétabb fogalom meghatározás Ascheritől inkább a „tudományos” irodalmi forma oldaláról közelít: „Chiarimo quindi che per consilium giuridico intendiamo un parere specifico che si materializza in un testo più o meno lungo (perché argomentato o anche privo di motivazione esplicita), con cui uno o più giuristi espongono il loro pensiero (che può essere anche ridotto all'essenziale: «nella causa tra... ha ragione Tizio») su una o più questioni di diritto emerse nelle circostanze più varie.” Vö. Mario ASCHERI, *I 'consilia' dei giuristi: una fonte per il tardo Medioevo*, *Bullettino dell' Istituto storico italiano per il medio evo* 105(2003), 309.

^{13[13]} Hagen KELLER, *Die Veränderung gesellschaftlicher Handelns und die Verschiftlichung der Administration in den italienischen Stadtkommunen* = *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter: Erscheinungsformen und Entwicklungsstufen*, Akten des Internationalen Kolloquiums 17-17. Mai 1989, hrsg. Hagen KELLER, Klaus GRUBMÜLLER, Nikolaus STAUBACH, München, 1992, 21-36, különösen 34.; Kathrin NEHLSSEN-VON STRYK, *Der römisch-kanonische Zivilprozeß in der gesellschaftlichen Realität des 13. Jahrhunderts* = *Die Bedeutung der Wörter: Studien zur europäischer Rechtsgeschichte*. Festschrift für Sten Gagnér zum 70. Geburtstag hg. Michael STOLLEIS, München, 1991, 313-326.

^{14[14]} Ingrid BAUMGÄRTNER, *Rat bei der Rechtsprechung: Die Anfänge der juristischen Gutachterpraxis zwischen römischer Kommune und päpstlicher Kurie im 12. und beginnenden 13. Jahrhundert* = *Legal Consulting in the Civil Law Tradition*,

A római jog újrafelfedezése, a kánonjog ugyanabban az időben lejátszódó rendszerezése, valamint a „mindent rögzíteni kell írásban” újnak tekinthető trendje természetesen nagymértékben kihatottak az újonnan kialakult kommunális intézményekre, különösen a kommunális igazságszolgáltatásra. A kommunák igényei álltak a jog írásbeli rögzítésének korabeli igénye mögött,^{15[15]} legyen szó *statutumokról*, melyek későbbi lehetséges jogi konfliktusok megoldását biztosították, vagy olyan szakmai tanácsokról, melyeket már futó ügyek megoldásához kértek ki.

Ugyanakkor óvatosságnak kell lennünk: a szakvélemények (*consilium sapientis*) léte – annak ellenére, hogy mindeddig szükségszerűen ebből indult ki a kutatás – nem feltétlenül kapcsolandó össze írásbeli rögzítettségükkel. Az írásbeliség fokozatos terjedése ellenére sem feltételezhetjük, hogy már kezdettől fogva csak írásbeli jogtanári szakvélemények léteztek. Ha ebből indulnánk ki, abba a hibába esnénk, mint azon korábbi kutatók, akik kimondták, hogy a 12. században (egyetlen kivételtől eltekintve) nem léteztek *consiliumok*,^{16[16]} és ezért az ítéletek sem hathattak vissza a közös jog fejlődésére.^{17[17]}

Az utóbbi idők kutatási eredményei alapján azonban abból indulhatunk ki, hogy jogi szakmai tanácsokat már a 12. században (sőt nagy valószínűség szerint már az előtt^{18[18]} is) kértek és adtak, még akkor is, ha az szóban történt, vagy legalábbis írásbeli formában nem maradtak ránk,^{19[19]} és meglehetősen ritkán és elszórtan fordultak elő. A tanácskérés lehetőségét korai *statutumok* is igazolják. A 12. század második feléből fennmaradt ítéletekben megtalálható utalások – „*habito consilio (quemplurium) sapient(i)um ill. iursiperitorum*” – igazolják az általában névtelenség homályában maradt tanult jogászok és persze az írott jog – esetleg nem tudós jogokban járatos – ismerőinek befolyását.

Míg a 12. században az ítéleteket már írásban rögzítették és nyilvánosan felolvasták, addig az ítéletek alapjául szolgáló *consiliumok* túlnyomóan (ha nem is kizárólag) szóbeliek voltak.^{20[20]}

Ez a párhuzamosság például Rómában a 14. századig megmaradt. Itt a *statutumok* még ekkor is előírták, hogy vitás kérdésekben formátlan *colloquiumot* kell összehívni.^{21[21]}

A korai *consiliumok* tehát eleinte csak a tárgyalások során kialakult végső döntést jelenítették meg az ítéletbe inkorporálva, anélkül, hogy abból rekonstruálhatók lettek volna a jogi érvelés egyes lépései.

A korai időkben szakértő véleményeket – származzanak azok Észak-Itáliából vagy a római szenátus gyakorlatából – elsősorban nehezebb eljárásjogi, hűbérjogi és szerződési jogi kérdésekben kértek a hivatalos szervek és a felek.^{22[22]}

(Studies in comparative legal history), Ed. Mario ASCHERI, Ingrid BAUMGÄRTNER, Julius KIRSHNER, Berkeley, 1999, 55.

^{15[15]} Thomas BEHRMANN, *Verschriftlichung als Lernprozess: Urkunden und Statuten in den lombardischen Stadtkommunen*, Historisches Jahrbuch (1991), 385-402, különösen 392.

^{16[16]} KRAUSE, *i.m.*, 416-438.

^{17[17]} A források említik Albericus de Porta Ravennate és Pillius *consiliumait* a 12. századból. A legkorábbi ránk maradt szakvélemények Johannes Bassianustól származnak ugyanezen század második feléből. A glossátorok közül egyedi szakvélemények maradtak ránk Azo, Odofredus és Accursius tollából. Vö. Herman LANGE, *Römisches Recht im Mittelalter Band I: Die Glossatoren*, München, 1997, 150; Peter WEIMAR, *Die legistische Literatur der Glossatorenzeit = Handbuch der Quellen und Literatur der Neueren europäischen Privatrechtsgeschichte: Mittelalter (1100-1500) - Die gelehrten Rechte und Gesetzgebung*, hrsg. Helmut COING, München, 1973, 242-243, 249-250.

^{18[18]} Helmut G. WALTHER, *Die Anfänge des Rechtsstudiums und die kommunale Welt Italiens im Hochmittelalter = Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters*, Hrsg. Johannes FRIED, Sigmaringen, 1986, 136. szerint már 1100 előtt igazolható tekintélyes *iurisperitusok* írásbeli szakvéleményének a bekérése a városok részéről.

^{19[19]} Aldo CHECCHINI, *I 'consiliari' nella storia della procedura = Atti del Reale Istituto Veneto di scienza, lettere ed arti* 68(1908/09), 625-719, különösen, 702-703; Guido ROSSI, *Consilium sapientis iudiciale: Studi e ricerche per la storia del processo romano-canonico I*, Milano, 1958, 54.

^{20[20]} BAUMGÄRTNER, *Rat, i.m.*, 60. és 101.

^{21[21]} ENGELMANN, *i.m.*, 289; BAUMGÄRTNER, *Rat, i.m.*, 105.

A megerősödő kommunákban a szakértői tevékenység fellendítése érdekében több esetben tetten érhető a kísérlet, hogy kompetens jogászokat kötelezzenek le a közösséggel szemben.^{23[23]} A tekintélyes, jogtudományban járatos szakértő (*legum peritus, legum sapiens*) autoritása különösen a kétes, nagy vitákat kiváltó esetekben vagy nagy jelentőségű ügyekben segíthetett a kétségek eloszlatásában.

A kommunák vezetői, a *consulok*, majd a *podesták*, de a püspökök és az apátok is igényelték a vezető jogászok tanácsait, különösen a tekintélyes jogtanárokét, akiket a legkvalifikáltabb bíróként ismertek el, és akiket mind igazságszolgáltatási, mind politikai kérdésekben igénybe vettek.

Az 1180-as években az észak-itáliai városokban (legalább is Bolognában és Modenában) újabb lökést kapott a fejlődés. A jogi normák nyilvánosságát megkívánó *podestá*-berendezésre való átállás folyamatában a bolognai jogtanároknak^{24[24]} és a modenai gyakorló jogászoknak lekötelező esküt kellett tenniük a közösség felé, ami az eddig eseti tanácsadó tevékenységüket rendszeres szakvéleményadási kötelezettséggé alakította át.

1200 után ugrásszerűen megnőtt az írásban fennmaradt szakvélemények száma,^{25[25]} melyek itáliai és franciaországi egyetemek jogtanárainak tollából származtak, és amelyek *libri consiliorumok*ba gyűjtve önálló életet kezdtek élni mind az egyetemi oktatásban, mind a gyakorló jogászok között.^{26[26]} Ugyanakkor megszaporodtak a gyakorló jogászok tanácsait megtestesítő szakvélemények is, melyek jegyzői (esetleg családi) okiratokban maradtak ránk.^{27[27]} A két szakvélemény-forma sokszor nehezen határolható el egymástól, és nagyon sok átfedés is lehet a két alaptípus között,^{28[28]} ha egyáltalán lehet alaptípusokról beszélni. Területileg is jellegzetes lehet a kétféle tanácsadó kör szerepe. Volt, ahol a jogi iskola természetes közelsége elsősorban a professzorok szakvéleményeit helyezte előtérbe (mindenekelőtt Bologna),^{29[29]} s volt, ahol inkább a gyakorlati életben tevékenykedő jogászok léptek fel tanácsadóként (Róma, Modena).

b. A szakvélemények jelentőségének és számának növekedése azonban más jelenségekre is felhívja a figyelmet. Említettük már, hogy a 12. század az észak-itáliai városi kommunák számára a mélyreható változások kora volt a közösségi élet csaknem valamennyi területén. Ebben az időben bizonytalan legitimitációjúvá váltak olyan intézmények és szervek, melyek addig szilárdnak mutatkoztak. Nagyon fontos volt ebben az időben az, hogy az igazságszolgáltatás érzékeny szektora hogyan reagál ezekre a társadalmi és politikai változásokra, a bírói szervek hogyan biztosítják ítéleteik elfogadottságát és ezáltal, hogyan biztosítják saját legitimitációjukat.

A kérdés azért merült fel igen élesen a 12. században, mert az a két hatalmi tényező, amire a korábbi évtizedekben az ítélezés hivatkozhatott – a császár és a kommuna – egyre inkább

^{22[22]} BAUMGÄRTNER, *Rat, i.m.*, 102.

^{23[23]} Johannes FRIED, *Die Entstehung des Juristenstandes im 12. Jahrhundert: Zur sozialen Stellung und politischen Bedeutung gelehrter Juristen in Bologna und Modena*, Köln, Wien, 1974, 118-129.

^{24[24]} FRIED, *Entstehung, i.m.*, 120-124.

^{25[25]} Vö. ASCHERI, *I 'consilia' ... tardo Medioevo, i.m.*, 310.

^{26[26]} *Uo.*, 312-313.

^{27[27]} BAUMGÄRTNER, *Rat, i.m.*, 63-64. és Mario ASCHERI, *Analecta manoscritti consiliare (1285-1354)*, Bulletin of Medieval Canon Law, 15(1985) 61-94. UŐ., *I consilia conservati negli archivi: una priorità?* = UŐ., *Diritto medievale e moderno: Problemi del proceso, della cultura e delle fonti giuridiche*, Rimini, 1991, 224-241. és UŐ., *Saggio di bibliografia consiliare* = *Uo.*, 242-255.

^{28[28]} BAUMGÄRTNER, *Rat, i.m.*, 103.

^{29[29]} A bolognai városi *statutumok* 1250-ben előírták, hogy szakértőként csak az kérhető fel, aki ötéves tanulmányokat tud felmutatni, a város polgára és bejegyeztette magát a *publicas fationes communis*, vagy a *matricula iudicum* elnevezésű nyilvántartásokba. FRIED, *Entstehung, i.m.*, 163.

szembe kerültek egymással, és végeredményben mindkét oldalnak, mindkét intézményrendszernek nehezebbé esett saját elfogadottságának biztosítása. Ezekre a tényekre a városok igazságszolgáltatásának is reagálnia kellett.

A 12. századi milánói ítélkezési gyakorlat vizsgálata azt mutatja, hogy a legitimáció^{30[30]} megtalálásának egyik fontos eszköze volt a peres eljárás bizonyos feldarabolása és az egyes eljárási szakaszoknak különböző, egymástól jól elválasztott adminisztratív egységekhez rendelése. A tanúk meghallgatása tekintetében a *notarius* volt illetékes, *de facto* az ítéletet a *iurisperiti* hozták meg, míg a keresetlevél befogadása és az ítélet kihirdetése továbbra is (legalábbis az eljárások többségében) a *consul assessor*ának a feladata maradt.

Az eljárás „felszeletelése” által elérték, hogy az egyes részdöntéseket mindig más, egymástól különböző tisztviselőkből álló grémiumok hozzák meg, így az eljárás előre haladtával – mintegy kis lépésekben – alapozzák meg a végső döntés elfogadottságát és legitimitását.

Az eljárás ezen – legitimációs célú – szakaszolásának egyenes következménye volt az írásbeliség szerepének további növekedése. Az írás ebben az esetben nem elsősorban az információk cseréjének „modern formáját” biztosította, hanem sokkal inkább az eljárásban résztvevő grémiumok elkülönülését emelte ki, hiszen a jegyzőkönyvek és *consilium*ok küldöncök útján való csereberéje és küldözgetése fenntartotta az elkülönülést, a távolságot. Megakadályozta a személyes kontaktust például a *iurisperitus* és *iudex* között.

Legitimációs okokból ez a messzemenő elkülönítés és ez a kommunikációs módszer annak ellenére is célszerű volt, hogy szükségszerűen nagyon sok tartalmi és szervezeti-jogi kapcsolódási pont létezett az eljárási folyamatban szerepet kapó egyes szegmensek között.

Ez a jelenség is hozzájárult ahhoz, hogy az észak-itáliai városokban jelentős szerepet kapott a szakvéleményadási gyakorlat, a *iurisperitus*ok bevonása az eljárásba, míg – köztudottan – a központilag szervezett Dél-Itália közösségeiben a hivatalnokbíró előtti egységes eljárás miatt erre nem volt szükség, és az egyházi bíraskodásban is kisebb lehetett a jelentősége.^{31[31]}

Az észak-itáliai kommunák fentebb említett tudattalan tudatos fejlődése a szakvéleményadási gyakorlat hatalmas arányú megnövekedéséhez vezetett a 13. és még inkább a 14. században. Az esedékes döntést nem a bíró és a törvény közötti közvetlen kapcsolat határozta meg, hanem a szakértő jogtudós mintegy közvetítőként jelent meg, és szava csaknem minden esetben döntő volt, még akkor is, ha téves jogi megfontolásokon alapult álláspontja.^{32[32]} A jogászok ilyenén módon kialakult szerepe a jog továbbfejlesztésében a kor sajátossága és szükségszerűsége volt.^{33[33]}

Az áthagyományozott formákba a jogászok töltötték az adott időszak igényeinek megfelelő tartalmat, vagyis a százados források felhasználásával egy élő, „modern” jogot teremtettek. Ezen alakító munkák azonban olyannyira összeforrottak a forrásokkal, hogy a későbbi időben azzal egységes joganyagnak, sajátos egésznek tekintették. A *Corpus iuris* csak annyiban volt hatályos jog, amennyiben a középkori jogtudomány azzá formálta.^{34[34]}

^{30[30]} Az alábbiakra Franz-Josef ARLINGHAUS, *Legitimationsstrategien in schwieriger Zeit: Die Sentenzen der Mailänder Kommunalgerichte im 12. und 13. Jahrhundert* = Formen der Verschiftlichung und Strukturen der Überlieferung. Studien über Gestalt, Funktion und Tradierung von kommunalem Schriftgut des 12. und 13. Jahrhunderts, hrsg. Hagen KELLER, Marita BLATTMANN, München (nyomtatás alatt)

Vö. www.franzarlinghaus.de/Arlinghaus_Legitimationsstrategien.pdf

^{31[31]} ENGELMANN, *i.m.*, 243.

^{32[32]} ENGELMANN, *i.m.*, 323.

^{33[33]} A kései *consilium*ok legelfogadottabb tipológiáját Ascheri állította fel. Vö. Mario ASCHERI, *Le fonti a la flessibilità del diritto comune: il paradosso del consilium sapientis* = Legal Consulting in the Civil Law Tradition (Studies in comparative legal history), Ed. Mario ASCHERI, Ingrid BAUMGÄRTNER, Julius KIRSHNER, Berkeley, 1999, 11-54. és UÓ., *I 'consilia' ... tardo Medioevo, i.m.*, 314-319.

^{34[34]} Gottfried TEIPEL, *Zitiergesetze in der romanistischen Tradition*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 72 (1955), 266.

Fontos még megjegyeznünk, hogy a 13. század *consilium*ainak – a vázolt összefüggésben – más funkciót kell tulajdonítanunk, mint a 14-15. században. A 13. századi és korábbi jogtudósi *consilium*ok általában csak az ítélet szövegét tartalmazzák, s tulajdonképpen a „bíróval” való együttműködés eszközének tekinthetők a helyes döntés megtalálásának szervezetenként szétagolt folyamatában, melynek egyúttal egy önálló egységét is képezik. A kései *consilium*okat már joggal lehet szoros értelemben vett jogi szakvéleményeknek tekinteni, melyeket a felek kértek a jogtudóstól, és azt argumentációs bázisként használták fel a bíróság előtt.^{35[35]}

II. A „*Miracolo Bolognese*” hatására tehát a glosszátorok sok ezer hallgatója közül a legtöbben ügyvédként, ülnökként, bíróként a gyakorlatban kaptak szerepet. A glosszátorok emellett maguk is tevékenykedtek *causidicus*ként, ügyvédként és (mint az előbbieket tekintetében ismét alá kell húznunk) szakértőként.

Ehhez jött még az oktatással szoros összefüggésben keletkezett, de azon túlmutató írásaik gyakorlati hatása.^{36[36]} A korabeli eljárásjogi irodalom,^{37[37]} a *summae*^{38[38]} és a *brocardicae*^{39[39]} – eltérően más „tudományok” irodalmi termékeivel – részben gyakorlati igények kielégítésére is készültek. Az oklevelezési gyakorlatban, a bírósági eljárásokban, a szokásjogok feljegyzésében és a jogszabályalkotásban lépten-nyomon megfigyelhetők már a korai időkben a tudós jogi irodalom hatásai.

Egyes vélemények szerint ezek közül a *summák* – különösen Azo *Codex-summája* – kevés szerepet kaptak, mert tankönyvként csak kevés segítséggel szolgálhattak a bírácoknak a gyakorlati kérdések megoldásához.^{40[40]} Mások azonban hangsúlyozzák a *summa*-tankönyvek gyakorlati jelentőségét,^{41[41]} és kifejtik, hogy a *Corpus iuris*, különösen a *Digesta* sohasem került közvetlenül alkalmazásra a bíróságokon.

A *summák* a glossza-apparátusok mellett a középkori jogtudomány legfontosabb irodalmi műfaját jelentették. A források egy-egy fejezete tárgyának összefoglaló kifejtését tartalmazták, sajátosan személyes, folyamatos és teljességre törekvő kidolgozásban. A *summák* szerkezetenként egy lassan kialakuló és megszilárduló, formál-logikai felépítést kaptak az idők folyamán.^{42[42]} A *summák*ban a jog elméleti kifejtésére szolgáló és tudományos eszmecserét lehetővé tevő irodalmi forma jelent meg, amelyben a véleményalkotás és gondolkodásmód eredetisége révén a szerző személyisége is előtérbe kerülhetett.^{43[43]}

Mindenesetre már a 12. század végén szükség volt olyan tudós munkákra, amelyek legalább is általánosságban elkerülhetővé tették a nehezen kezelhető források (és a rövid, összefüggéstelen exegetikus glosszák) közvetlen használatát. S ilyen volt Azo Porticus^{44[44]}

^{35[35]} Mario ASCHERI, *Diritto commune, processo e istituzioni: ovvero dalla credibilità dei giuristi (e di medici) = UŐ., Diritto medievale e moderno: Problemi del processo, della cultura e delle fonti giuridiche*, Rimini, 1991. 206. skk.

^{36[36]} WEIMAR, *i.m.*, 129-260.

^{37[37]} Knut Wolfgang NÖRR, *Die Literatur zum gemeinen Zivilprozess = Handbuch der Quellen und Literatur der Neueren europäischen Privatrechtsgeschichte: Mittelalter (1100-1500) - Die gelehrten Rechte und Gesetzgebung*, hrsg. Helmut COING, München, 1973, 383-397.

^{38[38]} LANGE, *i.m.*, 124-128; WEIMAR, *i.m.*, 188-213.

^{39[39]} LANGE, *i.m.*, 142-144; WEIMAR, *i.m.*, 237-241.

^{40[40]} ENGELMANN, *i.m.* 44.

^{41[41]} Erich GENZMER, *Kritische Studien zur Mediaevistik I. Renaissance der Wissenschaft des römischen Rechts, Rechtskultur und Richterverantwortlichkeit in der Darstellung Woldemar Engelmanns*, Zeitschrift für Rechtsgeschichte der Savigny-Stiftung, Romanistische Abteilung 61(1941), 317.

^{42[42]} Erre lásd WEIMAR, *i.m.*, 188; Gerhard OTTE, *Dialektik und Jurisprudenz*, Frankfurt am Main, 1971, 61-64.

^{43[43]} Manlio BELLOMO, *Europäische Rechtseinheit: Grundlagen und System des Ius Commune*, München, 2005, 138-139.

^{44[44]} F. DORN, *Azo = Deutsche und europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*, hrsg. Gerd KLEINHEYER, Jan SCHRÖDER, Heidelberg 1996⁴, 35–39; Peter WEIMAR, *Azo = Juristen. Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, hrsg. Michael STOLLEIS, München, 2001, 53-55.

Codex- és *Institutio-summája* is, amelynek jogi kézikönyvként – a ma uralkodó felfogás szerint – legalább olyan jelentőség jutott osztályrészül, mint Accursius *Glossa Ordinaria*-jának.^{45[45]}

Ezen munkának és a hozzáfűzött kiegészítéseknek a tényleges birtoklása egyes városokban előfeltétele volt annak, hogy valakit felvegyenek a *collegium jurisconsultorum*-ba.^{46[46]} Mindenképpen vélelmeznünk kell tehát az ilyen jellegű kéziratok gyakorlati jelentőségét is.^{47[47]} A kézikönyvszerű *summae* megfelelő támpontul szolgálhattak az átlagesetekben, de a bonyolultabb ügyek megoldásához már nem voltak elégségesek.

III. A sajátos itáliai joggyakorlat viszont általánosan figyelembe vehető támpontokat igényelt. Az észak-itáliai kommunák 12. század vége felé kialakuló (és persze területi eltéréseket mutató) belső berendezkedése szerint a városi közigazgatási szervezet és a bíróságok hivatalnoki helyei csak rövid időre kerültek betöltésre, mégpedig általában kívülről jövő „vándor”-hivatalnokokkal (*podestà*), akik ilyen állások elnyerése érdekében folyamatosan járták a félszigetet. Egy kívülről jövő jogász tehát kíséretével díjazás ellenében fél vagy egy évre átvette az adott város közigazgatásának és igazságszolgáltatásának irányítását.^{48[48]} Hivatali éve végén megvizsgálták a tevékenységét az ún. szindikátusi eljárás keretében, melynek során megnézték, hogy feladatát szabályszerűen végezte-e.^{49[49]} Ezen eljárás során a hivatali év alatt hozott bírói ítéleteket is megvizsgálták akár az egyik szereplő fél kérésére, akár hivatalból is, és a *podestà* hibás döntéseiért mind magánjogi, mind büntetőjogi felelősséggel személyesen tartozott.^{50[50]} A hibás ítélet miatt alulmaradó félnek lehetősége volt ezen eljárás keretében, hogy a bírót – ha az valóban vétett – kárainak (*interesse*) és a bírósági költségeknek a megtérítésére köteleztesse. Egy marasztalás jelentős személyes következményekkel járhatott a *podestà* későbbi pályafutására nézve, de inkább azért tartottak tőle a vándor-hivatalnokok, mert egy megindított eljárás lehetetlenné tette, hogy egy másik városban közvetlenül alkalmazásba állhassanak.

A *statutumok* már egészen korán kötelezővé tették azt, hogy a bírónak egy jogban járatos személytől, vagyis egy professzortól szakvéleményt kell kérnie, és azt követnie is kell. Ezáltal a bíró nem hozhatott a szakvéleménnyel – vagyis a *glossákban* megtestesült oktatási hagyományt az adott esetre vonatkozó állásfoglalással – ellentétes döntést.

A 13. században még ritkák, a 14. századtól azonban meglehetősen gyakoriak voltak azok a *statutumok*, melyek a bírót illetően kötöttségét fogalmazták meg.^{51[51]} Az ítélkező személy felelősségre vonhatása ahhoz vezetett, hogy a vándorbírák erősen a kurzáló kéziratokban megtalálható *glossákban* kifejtett tanokhoz^{52[52]} tartották magukat. Ez azzal magyarázható,

^{45[45]} WEIMAR, *i.m.*, 203. Már a 13. században lefordították franciára. Wieacker az európai jogtörténet egyik legsikeresebb alapművének nevezi Azo *Summáját*. Vö. Franz WIEACKER, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*, Göttingen, 1967², 67.

^{46[46]} „*Chi non ha Azzo, non vada a Paaazzo*” szabály érvényesült Veronában, Padovában és Milánóban. Vö. GENZMER, *i.m.*, 318; BÓNIS, *i.m.*, 36.

^{47[47]} Az, hogy a tankönyvből való ítélkezés százados hagyomány volt, bizonyítja Windscheid Pandekta-tankönyvének szerepe a közös joggal élő, BGB előtti Németországban vagy egyes tankönyvek magyarországi népszerűsége a gyakorló jogászok között a 19. században és a múlt század első felében.

^{48[48]} GENZMER, *i.m.*, 335. o.

^{49[49]} KOSCHACKER, *i.m.*, 85-86; A részletekről lásd ENGELMANN, *i.m.*, 514-585.

^{50[50]} GENZMER, *i.m.*, 344. és részletesen ENGELMANN, *i.m.*, 336. skk.

^{51[51]} ENGELMANN, *i.m.*, 316. skk. igen gazdag bizonyító anyaggal. *Atque ideo in hoc tantum umbram hodie tenemus antiquae iurisprudentum auctoritatis, sed et majorem quoque tenemus ex pluribus Italiae statutis, quibus cavetur, ut index causas teneatur judicare ex sapientis i. e. iurisprudentis consilio, quod in nullo etiam licet transgredi. Tractatus Criminalis Tiberio Deciani*, II, Ventii, 1614., XXXI, 9. idézi TEIPEL, *i.m.*, 263.

^{52[52]} Majd később a *communis opinio*hoz.

hogy egy olyan ítélet, amelynek meghozatalakor a bíró a *glossákhoz* tartotta magát, nem vonhatta maga után a felelősségre vonást.^{53[53]}

A bírósági szerveknek tehát, akik a 13. század közepétől a szindikátusi eljárás révén felelősségre vonhatóká váltak, szükségük volt egy megbízható forrásra, amely döntéseik alapjául szolgálhatott, hiszen nem volt mindig lehetőségük arra, hogy egy-egy kétes ügyben szakértői véleményt kérjenek.

Ezt az igényt elégítette ki az Accursius (?1185-1263)^{54[54]} által valamikor 1220 körül elkezdett *glossa-gyűjtemény*, a *Glossa ordinaria*.^{55[55]} A jogtanárok korabeli generációja ugyanis felismerte, hogy saját gyakorlati, szakértői tevékenységének megkönnyítésére is szüksége van egy ilyen munkára.

Ehhez jött még, hogy a glosszátor iskola erre az időszakra elérte módszertani lehetőségeinek a végét: a *Corpus Iurist* teljes egészében feldolgozták, megismerték és az eddigi módszerekkel már nem lehetett új eredményeket elérni. Az eddigieket azonban kompilálni lehetett, és a gyakorlatnak nagy szüksége volt az ilyen kompilációkra, melyek közül a már említett *Glossa ordinaria* kapta a legnagyobb szerepet mind az oktatásban, mind a gyakorlatban, mind a *statutum*-alkotásban.^{56[56]}

A gyakorlat egységesítése is igényelte ezt az összeállítást, hiszen a különböző professzorok nem minden városban hozzáférhető írásai nem voltak alkalmasak arra, hogy egységes támpontot nyújtsanak.

Így a *Glossa ordinaria* létrejötté tulajdonképpen történeti szükségszerűségnek tekinthető, melynek okai a következőkben foglalhatók össze:

a. A joggyakorlat nagyobb jelentőséget tulajdonít az állandóságnak, mint a mindig újabb és újabb probléma megoldások utáni kutatásnak. Az akkori Itáliában nem volt olyan központi bíróság, amely az ítélkezési gyakorlatnak ezt az állandóságot biztosíthatta volna. A döntvényeknek – ha egyáltalán – csak helyi szinten lehetett *praejudicium*-hatást tulajdonítani.

b. Második tényezőként jelentkezett, hogy a professzorok, a jogtudás tekintélye is olyan nagy (szinte természetfeletti) volt, hogy természetes volt az, hogy a *Glossa* tekintélyére támaszkodtak a bírák. Az Accursius utáni ítélkezési gyakorlatban tevékenykedők és maguk a mégoly tekintélyes jogtanárok sem törekedtek a *Glossa* álláspontjától való elmozdulásra. Még akkor is szolgálta a *Glossa* megoldásait fogadták el, ha azt rossznak, nem megfelelőnek tartották.^{57[57]}

Ennek oka a – fentebb említett – *podestà*-alkotmány, illetve a bírák felelősségre vonásának gyakorlata volt. A felelősségre vonást és ezzel jó hírének csökkenését elkerülendő a *hodie* érvényesülő jogot vette figyelembe,^{58[58]} amelyet azonban csak az *accursiusi Glossa*ban megtestesülő jogtudomány kínálhatott neki. A bíró maga nem volt képes a forrásokat elemezni, és ezért azok tudására kellett támaszkodni, akiknek nézeteit általánosan elfogadták. Vagyis meg kellett hajolnia a *Glossa* előtt.^{59[59]} Aki ugyanis a *Glossa*t követte ítélkezése során, számíthatott rá, hogy a szindikátusi eljárás során felmentik. A *Glossa* jelentőségének és

^{53[53]} GENZMER, *i.m.*, 339.

^{54[54]} Peter WEIMAR, *Accursius = Juristen*. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike zum 20. Jahrhundert, hrsg. Michael STOLLEIS, München, 2001, 18-19.

^{55[55]} A hihetetlenül széles irodalom képviselőjében álljon itt WEIMAR, *Die Legistische Literatur*, *i.m.*, 173-176; ENGELMANN, *i.m.*, 175-227; LANGE, *i.m.*, 335-366. s újabban Horst Heinrich JAKOBS, *Magna Glossa: Textstufen der legistischen glossa ordinaria*, Paderborn, 2006.

^{56[56]} GENZMER, *i.m.*, 319-320.

^{57[57]} GENZMER, *i.m.*, 321.

^{58[58]} ENGELMANN, *i.m.*, 193. skk.; GENZMER, *i.m.*, 319. skk.; KOSCHACKER, *i.m.*, 85. skk.; Hermann KANTOROWICZ, *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik I. Die Praxis*, Berlin, 1907 (Utánnnyomás: Berlin, 1978) 50. skk.; Gotthold BOHNE, *Die Freiheitsstrafe in den italienischen Stadtrechten*. I. Leipzig, 1922. (Utánnnyomás: Leipzig, 1970) 160. skk.

^{59[59]} TEIPEL, *i.m.*, 265.

a *podestà*- valamint szindikátusi-rendszernek a szoros kapcsolatát mutatja, hogy a *Glossa* például Franciaországban sohasem élvezett akkora tekintélyt, mint Itáliában.^{60[60]}

A *Glossa* egyébként már Accursius életében átlépte Bologna határát, használatba vették máshol is. A későbbiekben pedig az észak-itáliai gyakorlatban olyan erős állásokat szerzett, hogy egyes esetekben kötelező erejű normának tekintették. Természetesen itt egy viszonylag lassú folyamatról volt szó.^{61[61]} Mindenesetre a *Glossa* tekintélyének megszilárdításához a *podestà*-alkotmány járult leginkább hozzá.^{62[62]}

A *Glossa ordinaria* – melynek használata meglehetősen magas képzettséget igényelt – elterjedése azonban nem tette szükségtelemmé a professzorokat, hiszen a nehezebb esetekben továbbra is szükség volt szakvéleményeikre, és a *Glossa* végeredményben nem helyettesíthette magukat a forrásokat sem.

Az oktatásban a professzorok szintén nagy hangsúlyt fektettek a *Glossa* álláspontjainak az elsajátíttatására, hiszen hallgatóikat a gyakorlat számára képezték. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a posztglosszátorok a kétséges, tisztázatlan és hiányos *glossákat* ne tették volna helyre, ne egészítették volna ki, sőt ne cáfolták volna. Ami ily módon a *Glossával* való iskolai-tudományos foglalkozás révén kifejlődött, természetesen visszahatott a gyakorlatra. Ezáltal a *Glossa*, bár nem volt közvetlen előidézője a tudomány joggyakorlat feletti hegemoniájának, de hozzájárult ezen állapot évszázadokra történő megszilárdításához.^{63[63]}

A *Glossa* hegemoniáját vizsgálva több bizonyítékra is hivatkozhatunk, melyek szerint a gyakorlatban nem volt kifizetődő a *Libri legales* (a iustinianusi kodifikáció) forrasszövegeire hivatkozni a *Glossával* szemben.^{64[64]} Azoknak, akik erre vetemedtek, azt vetették szemükre, hogy azt merik tartani magukról, hogy jobban ismerik a forrásokat, mint Accursius.

Raphael Fulgosius (?1367-1427) szerint sokan vannak, akik a *Glossa* szövegét evangélium-számba veszik, és azt tartják, hogy a glosszátorokat Isten lelke szállta meg.^{65[65]} Bár ismert kijelentése, hogy „inkább álljon mellettem a glosszátor, mint a szöveg” (vagyis inkább a *Glossa*, mint a *Corpus Iuris* szövege a mérvadó) nem saját véleményét mutatja, hanem egy általa a *Glossához* való ragaszkodása miatt megrótt ügyvéd kijelentése, mégis jól ábrázolja a gyakorlati jogászok között eluralkodott korszellemet. Ugyanakkor a legjelesebb professzorok nem hagyták kijátszani a *Glossát* a szöveggel szemben.^{66[66]}

A *Glossa* igazságszolgáltatáson belüli sikerének több oka is volt.

- Elsőként jelölhető meg a benne lévő információk teljessége, megbízhatósága és egy egységes forrásra való visszavezethetősége.
- Második ok egy központi felsőbíróság és a jogbiztonság említett hiánya volt Itáliában.
- Harmadrészt a normák szokásszerű értelmezéséhez való kötöttség már a *Corpus Iuris*ban is ki lett mondva^{67[67]} (D. 1, 3, 23.)
- Ehhez járult még a középkori jogtudósok azon lelki attitűdje is, mely szerint a *Corpus Iuris*ban egyfajta jogi kinyilatkoztatást láttak, és az *argumentum ab auctoritate* sokkal nagyobb súlyt kapott abban a korban, mint manapság.^{68[68]}

Mivel a gyakorlatban a bírák ragaszkodtak a *Glossa* állásfoglalásaihoz és erre kényszerültek az ügyvédek is, és – mint Fulgosius gúnyolódása mutatja – inkább hivatkoztak a *Glossára*, mint az eredeti forrásokra. Így a jogtudósok is, akik tudósként egyes megoldásaiban

^{60[60]} GENZMER, *i.m.*, 322.

^{61[61]} LANGE, *i.m.*, 373.

^{62[62]} LANGE, *i.m.*, 375.

^{63[63]} GENZMER, *i.m.*, 323.

^{64[64]} ENGELMANN, *i.m.*, 195.

^{65[65]} ENGELMANN, *i.m.*, 195.

^{66[66]} LANGE, *i.m.*, 374.,

^{67[67]} „*Minime sunt mutanda, quae interpretationem certam semper habuerunt.*” (Paulus, D. 1, 3, 23.)

^{68[68]} LANGE, *i.m.*, 375.

kritizálták a *Glossa ordinariát*, *in magnis dubiis* maguk is azt javasolták a gyakorlat embereinek, hogy a *Glossát* kövessék, sőt később ezt alapelveként is megfogalmazták.^{69[69]} Természetesen a gyakorlatban betöltött szerepe miatt – mint említettük – a jogoktatásban is nagy szerepet kapott a *Glossa*. Az egyetemeken előírták a *Glossával* való foglalkozást. És jelentőségét az olasz egyetemeken egészen a 16. századig megőrizte.

A *Glossa ordinaria* rendkívüli tekintélyét és gyakorlati jelentőségét mutatják egyes észak-itáliai városok *statutumai*: Verona helyi előírásai 1450-ben a *Glossának* autoritatív erőt adtak. A város elsődleges jogforrását a *statutumok* és a szokásjog képezték. Ezek hallgatása esetén a római jogot és Accursius *glossáit* kellett figyelembe venni a szakértői véleményeket készítőknél, bár az kétséges, hogy ezzel önálló jogforrásként került-e elismerésre a *Glossa ordinaria*.^{70[70]}

A *Glossa ordinaria* által kínált értelmezés állandó figyelembe vétellel ugyanakkor *consuetudová* válhatott. Kifejezetten ilyen jellegű elismerésre találunk Milánó 1393. évi *statumai*ban.^{71[71]} Ezentúl számos kiváló poszt-accursiusi jogász tett számtalan tanúságot arról, hogy a *Glossa* általános elismerést kapott az észak-itáliai gyakorlatban.

Általános tanácsná vált, hogy a szakvélemények készítőinek célszerű a *Glossa* megállapításaihoz tartaniuk magukat és saját egyedi véleményüket inkább háttérbe szorítaniuk.^{72[72]} Még Bartolus^{73[73]} és Baldus^{74[74]}, a következő korszak legnagyobb tekintélyű jogásza is több esetben kijelentették ezt.^{75[75]}

Dél-Itáliában – ahol II. Frigyes törvényhozása és a feudális jellegű, állandó egységes hivatalnoksíráskodás bizonyos mértékig határt szabott a *Corpus Iuris* alkalmazásának – azokban a kérdésekben, ahol a római jog került figyelembevételre, a *Glossának* ugyanolyan tekintélye volt, mint Északon.^{76[76]}

A *Glossa* tekintélye természetesen az Alpokon túlra is kisugárzott. A Német Birodalomban a jogoktatásban hasonló szerepet töltött be a *Glossa*, mint Észak-Itáliában, hiszen magyarázatok nélkül a *Corpus Iuris* sem megtanulni sem alkalmazni nem lehetett.

A *glossák* jelentősége tehát abban állt, hogy a jogtudomány és a joggyakorlat a későbbi időkben tájékozódási pontként alkalmazta őket, sőt egyes esetekben a bírákat a *glossák* (elsősorban az accursiusi *Glossa ordinaria*) figyelembe vételére kötelezték.^{77[77]} Így a *Glossa* maga is önálló jogmegismerési forrássá vált.^{78[78]}

^{69[69]} GENZMER, *i.m.*, 324.

^{70[70]} „Et eis deficientibus secundum iura Romana et glosas ordinarias Accursii approbatas per ipsum Accursium.” Idézi ENGELMANN: *i.m.*, 187.; LANGE, *i.m.*, 373.

^{71[71]} „Observentur etiam consuetudines generales, de quibus fit mentio in glossis iuris civilis, et quae hactenus fuerunt observatae.” Idézi ENGELMANN, *i.m.*, 189.

^{72[72]} ENGELMANN, *i.m.*, 185. skk.

^{73[73]} Újabbán lásd Susanne LEPSIUS, *Bartolus de Sassoferrato* = Compendium auctorum Latinorum Medii Aevi II, 1, Firenze, 2004, 101-156; Manlio BELLOMO, *Geschichte eines Mannes: Bartolus von Sassoferrato und die moderne europäische Jurisprudenz*, Jahrbuch des Historischen Kollegs (1995), 31-44.

^{74[74]} Jelentőségére magyarul újabbán vö. P. SZABÓ Béla, *Baldus de Ubaldis (1327-1400), lucerna iuris: A leghíresebb consiliator halálának 600. évfordulójára*, Collectio iuridica Universitatis Debreceniensis 2(2002), 36-59.

^{75[75]} BALDUS *consilium* III, 236: “licet multi teneant contrarium et sit quaestio satis difficilis, tamen secundum Jac. But. (Jacobus Buttrigarius + 1348) in dubio melius est in consulendo sequi op. gl.” [bár sokan ellenkezően vélekednek és a kérdés elég nehéz, mégis J. Buttrigarius szerint a szakvélemény adás során kétség esetén jobb a *Glossa* véleményét elfogadni] Illetve a *consilium* V, 169.3-ban: “sed in iudicando non est tutum recedere a gl. or.” [de az ítékezés során nem biztonságos a *Glossa Ordinariától* eltérni] Idézi LANGE, *i.m.*, 374.

^{76[76]} *Decisiones Sacri Regii Consilii Neapolitani*, Ab Matthaeo de AFFLICTIS, Antonio CAPYCIO, Thoma GRAMMATICO collectae, Venetiis, 1572. Ebben a kijelentésben azonban már tetten érhető az újabb felfogás, a *communis opinio* előtérbe kerülése. Vö. LANGE, *i.m.*, 375.

^{77[77]} ENGELMANN, *i.m.*, 176.; GENZMER, *i.m.*, 276. skk.; 322.

^{78[78]} ENGELMANN, *i.m.*, 181.

A *Glossa ordinaria* a kontinentális Európa valamennyi vidékén jelentős ismeretforrást képezett a középkorban és sok helyen a későbbi századokban is.^{79[79]} Rövidesen azonban konkurrenciája támadt.

A 13-14. század glosszátorok utáni nemzedéke, az ún. poszt-accursianusok elméleti jogirodalmi munkáikban természetesen még nagyon erősen figyelembe vették a *Glossa ordinaria* megállapításait, de ez a „jogkövetés” nem volt szolgai. Különböző fokú bátorsággal ugyan, de egyes szerzők eltérő véleményüknek is hangot adtak olykor-olykor.^{80[80]}

Az divergáló vélemények szaporodásával a 14. században a *Glossa ordinariának* konkurens kezdett kinőni a jogtudósi iratokból a *communis opinio doctorum* képében. De Accursius véleménye még ezután sem süllyedt le a többi vélemény szintjére, továbbra is kitüntetett szerepet kapott. A gyakorlatban általában tartotta magát az a Jacobus Buttrigarius által hirdetett nézet, hogy a *Glossa* álláspontjától csak abban az esetben szabad eltérni, ha minden *doctor* ellene van.^{81[81]}

A bírácoknak azonban lassan már nem feltétlenül a *Glossára*, hanem a jogtudósok tekintélye által támogatott állásfoglalásokra kellett odafigyelnie.^{82[82]} A 14. század folyamán a *Glossával* szembeni új tanok elfogadtatásának eszköze a *communis opinio doctorum* formulája volt, ami a későbbiekben is a jogtudomány kezében hagyta bizonyos mértékig a jogfejlesztést.^{83[83]}

A glosszátorok tanai korszakonként és földrajzi területenként változón, de mindhárom lehetséges formában (az oktatási irodalmon, a tudományos munkákon és a szakvéleményadási tevékenységen keresztül) a korai újkorig megőrizték tehát jelentőségüket a joggyakorlat számára.

^{79[79]} Vö. Erich GENZMER, *Die Verbreitung der Accursischen Glosse in den einzelnen Gebieten Europas* = Atti del Convegno internazionale di studi Accursiani, Milano, 1968, 781-798; LANGE, *i.m.*, 367-385.

^{80[80]} Bizonyítékok erre ENGELMANN, *i.m.*, 197.

^{81[81]} LANGE, *i.m.*, 376.

^{82[82]} TEIPEL, *i.m.*, 266.

^{83[83]} A *communis opinio doctorum* szerepére vö. P. Szabó Béla, *Doktor-alkotta jog: Communis opinio doctorum és más jelenségek.* = Ius humanum – Ember alkotta jog. Műhelytanulmányok. Red. Szabó Miklós, Miskolc, 2001. 111-156.